

Valsts aģentūras „Latviešu valodas aģentūra”
ESF līdzfinansētais projekts „Atbalsts valsts valodas apguvei un bilingvālajai izglītībai”
Vienošanās Nr.2008/0003/1DP/1.2.1.2.1/08/IPIA/VIAA/002

Dr.psych. Guna Svence

Bērna runas attīstība pirmsskolas vecumā

Cilvēka valoda attīstās tiešā saistībā ar domāšanas attīstību, priekšstatu bagātināšanos. Lai pamatotu šo pieņēmumu, ir veikti plaši pētījumi bērnu valodas attīstības jomā. Te noteikti jāmin Ļ.Vigotska (Выготский, 1982), Ž.Piažē (Piažē, 2002) un citu psihologu veiktie pētījumi. Franču psihoanalītiķe F.Dolto uzskata, ka valoda ir viss, kas bērnam ir visapkārt, tā ir tieši atkarīga no tuvākās apkārtnes, respektīvi, no mātes un tēva valodas (Dolto, 1986). Turklāt mātes valodas ietekme visspilgtāk atspoguļojas bērna saistītajā runā (stāstījumos), kā arī vārdu krājumā. Tas savukārt vēlreiz norāda uz valodas sociālo nozīmi.

Bez sociālā faktora valodas attīstību un pilnveidošanos būtiski ietekmē arī psihe attīstība. Šo aspektu pastiprināti pētījis krievu psihologs Ļ.Vigotskis. Pagājušā gadsimta 80.gados Ņūmeksikas Universitātē zinātnieki veica pētījumus, balstoties uz Ļ.Vigotska un Ž.Piažē pieņēmumiem par bērnu egocentrisku runu, respektīvi, par bērnu monoloģiskiem izteicieniem, kas nav saistīti ar sociālām izpausmēm. Šajos izteikumos tika analizētas sintaktiskās un gramatiskās struktūras, to atšķirības no dialogiskās runas. Šajā un citos pētījumos ir atklāta pakāpeniska saistītas runas (sintaktisko struktūru) attīstība, turklāt to ietekmē virkne faktoru – sociālie, biopsiholoģiskie u.c. (Frauenglass, Diaz, 1986).

Latvijā pētījumi par pirmsskolas vecuma bērnu saistītās runas attīstības īpatnībām veikti galvenokārt pedagoģijā (R.Kaņepēja, D.Lieģeniece u.c.), tie virzīti uz nepieciešamību izziņāt saistītās runas veidošanās mehānismus, bet samērā maz pētījumu par saistītās runas attīstības īpatnībām atkarībā no bērna psihisko procesu (domāšanas, uztveres, iztēles u.c.) attīstības līmeņa.

Tikai izprotot to mijiedarbību, var radīt labvēlīgu augsni tālākiem pētījumiem par bērnu valodas, tai skaitā arī bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, attīstīšanu. Piemēram, ja bērnam ir ierobežotas intelektuālās spējas, tas tieši atspoguļojas valodas attīstībā. Mūsdienās, kad pedagogijas zinātnē arvien vairāk tiek pārņemtas un respektētas psiholoģijas atziņas, šāda rakstura pētījumi iegūst īpašu aktualitāti.

2008. gadā RPIVA studente Daiga Krūmiņa (Krūmiņa, 2008) sadarbībā ar profesori Intu Tiltiņu-Kapeli un bērnudārza X audzēkņiem, viņu vecākiem un audzinātājiem veica pētījumu, lai atklātu pirmsskolas vecuma bērnu runas izpausmju rādītāju kvalitatīvās atšķirības.

Lai izprastu šīs atšķirības, vispirms svarīgi noskaidrot, ko nozīmē minētais jēdziens. Runas izpausmju rādītāju kvalitatīvo atšķirību pamatā ir monologs – spēja izveidot saistītu stāstījumu, kas var būt ļoti atšķirīgs pēc stāstīšanas mērķa un rakstura, jo tieši saistītās runas veidošanā, respektīvi, saturiskā, loģiskā, secīgā, organizētā runā īpaši skaidri atklājas bērnu runas un intelektuālās attīstības kopsakarības. Lai varētu saistīti par kaut ko pastāstīt, ir skaidri jāiedomājas stāsta objekts (priekšmets, notikums), jāprot analizēt, atlasīt galvenās īpašības un pazīmes, noteikt dažādās sakarības (cēloņu – seku, laika) starp priekšmetiem un parādībām. Ir jāatrod piemērotākie vārdi, jāprot veidot vienkāršus paplašinātus un saliktus teikumus, izmantojot dažādus teikumu un teikuma daļu saistīšanas līdzekļus. Saistītās runas attīstībā spilgti atklājas runas un estētiskā aspekta mijiedarbība. Saistīts izteikums atklāj, cik lielā mērā bērns apguvis dzimtās valodas bagātību, tās gramatisko uzbūvi, tas vienlaicīgi atspoguļo arī bērna garīgās, estētiskās, emocionālās attīstības līmeni (Rūķe-Draviņa, 1992).

Sagatavošana monoloģiskai runai sākas jau bērna otrajā dzīves gadā, lasot viņam priekšā pasakas un dzejoļus. Četru gadu vecumā bērniem ir pieejami tādi monologa veidi kā apraksts un vēstījums. Sistemātiska saistītās monoloģiskās runas iemaņu attīstīšana bērniem sākas ar piecu gadu vecumu, kad runa izpaužas kā apziņas forma (Markus, 2003).

Atstāstījums ir literāra teksta apzināta pārstāstīšana. Tā ir sarežģīta darbība, kurā aktīvi darbojas bērna domāšana, viņa atmiņa un iztēle. Lai apgūtu atstāstīšanas prasmi, ir jāapgūst prasme klausīties priekšlasījumu, iegaumēt izklāsta secību, saprast tā galveno saturu, uztvert autora teksta izklāstu un pēc tam saistīti atstāstīt iegaumēto. Bērns izklāsta autora teksta saturu, izmantojot noteiktu vārdu krājumu un teikumus, to secību, kā arī nereti izmantojot izteiksmīgas runas līdzekļus, ko audzinātāja lietojusi, lasot vai stāstot attiecīgo tekstu. Pedagoģijas klasiķi uzsver atstāstījuma nozīmi runas

attīstībā bērnu garīgās, morālās un estētiskās audzināšanas kontekstā. Atstāstīšana sekmē arī bērna prasmi izteiksmīgi runāt (Алексеева, Яшина, 1997).

Stāstījuma veidošana ir ievērojami sarežģītāka nekā literārā darba atstāstīšana, jo bērnam pašam jārada pilnīgi jauns izvērsts teksts ar noteiktu saturu – tas var būt apraksta, vēstījuma, pārsprieduma vai jaukta tipa teksts. Bērni var stāstīt par to, ko redz, dzird u.tml. runas momentā (pašreiz), vai arī par iepriekš piedzīvoto, izjusto, kā arī fantazēt, iztēloties, sacerot radošus stāstus, pasakas, anekdotiskus atgadījumus utt. No psiholoģiskā viedokļa radošo stāstu pamatā ir radošā iztēle. Jaunās kombinācijās bērni izmanto priekšstatus, kas glabājas viņu atmiņā no iepriekš apgūtām zināšanām un pieredzes. Bērni sacer gan fantastiskas pasakas, gan reālistiskus stāstus. Reālistiskais stāsts atspoguļo dabā pastāvošos priekšmetus un parādības, lai arī bērna personīgajā pieredzē tie nav sastapti. Pasakas atspoguļo viņa māksliniecisko pieredzi, kas uzkrāta, klausoties priekšā lasītas tautas un literārās pasakas. (Коноваленко, Коноваленко, 2003). Vissarežģītākā ir pasakas vai stāsta izdomāšana.

R.Каңепēja norāda, ka pirmsskolas periodā bērns apgūst šādus stāstījuma veidus:

1. Literāra darba atstāstījums (sākot ar 3 gadu vecumu) – bērni mācās atstāstīt labi zināmas pasakas.
2. Stāstījums pēc uztveres – rotaļlietas, vēlāk arī attēla apraksts.
3. Stāstījums pēc atmiņas – tas ir stāstījums pēc pieredzes, piemēram, bērns stāsta, ko pieredzējis ekskursijas laikā u.tml., turklāt, jo bērns vecāks, jo par senākiem notikumiem viņš var pastāstīt.
4. Stāstījums pēc iztēles – stāsta vai pasakas nobeiguma sacerēšana, radošs stāstījums par audzinātāja piedāvātu tematu, sižetisku stāstu vai pasaku sacerēšana par rotaļlietu u.tml. (Каңепēja, 2003).

Pētot runas izpausmju rādītāju kvalitatīvās atšķirības pirmsskolas periodā, noteikti ir jārunā par situatīvo un kontekstuālo runu. Jaunākajā pirmsskolas periodā, kad bērns ir spējīgs veidot primitīvu stāstījumu (tā saucamo faktu stāstījumu), viņu runa ir situatīva. Tas nozīmē, ka bērns monologā izmanto dialoga elementus un lieto valodas līdzekļus un apzīmējumus, kas saprotami, tikai zinot konkrētus apstākļus, piemēram, *viņš aizgāja tur*. Vecākajā pirmsskolas periodā bērns jau ir spējīgs veidot ne tikai stāstījumu, kurā izmantots vienīgi runas akta laikā redzētais, bet arī izvērstāku (radošo) stāstījumu, turklāt viņa runa kļūst kontekstuāla, pakāpeniski iegūstot pilnvērtīgam stāstījumam raksturīgo struktūru (ievads, darbības attīstība, nobeigums) (Коноваленко, Коноваленко, 2003).

Pirmsskolas vecumā vērojama pakāpeniska pāreja no pieaugušo ierosināta stāstījuma uz bērna patstāvīgu stāstījumu. Tas nozīmē, ka, piemēram, 3 gadu vecumā pieaugušie bērnam uzdod jautājumus, uz kuriem viņš atbild. Bērna stāstījumam piemīt dialogisks raksturs. Paplašinoties bērna vārdu krājumam un pilnveidojoties viņa runas sintaktiskajai un gramatiskajai uzbūvei, stāstījums kļūst arvien patstāvīgāks, respektīvi, bērns jau pats vēlas apkārtējiem kaut ko pastāstīt.

Lai konkrētāk izprastu bērna runas izpausmju rādītāju kvalitatīvās atšķirības, nepieciešams ieskicēt katram pirmsskolas vecuma posmam raksturīgo.

3 gadu vecums uzskatāms par ļoti svarīgu posmu valodas apguvē. Saskaņā ar M. Montesori uzskatiem, 2-3 gadu vecumā iestājas valodas attīstības sensitīvais periods – bērns klausās, uztver, atdarina, imitē un vingrina runas orgānus. Ja viņam šīs iespējas tiek liegtas, tad turpmākā valodas attīstība tiek kavēta (Lieģeniece, 1999).

Trīs gadu vecumā bērna runa saglabā situatīvu raksturu. Tā ir ekspresīva, fragmentāra un agramatiska. Stāstot sarunbiedram par kaut ko redzētu, kas izraisījis viņā emocionālus pārdzīvojumus, trīsgadīgs bērns runā īsos, aprautos teikumus, daudzas stāstījuma detaļas aizstāj ar žestiem un tēlojošām kustībām, bieži vien aizstājot priekšmetu nosaukumus un cilvēku vārdus ar vietniekvārdiem. Piemēram, trīsgadīgs bērns, stāstīdams par kautiņu, saka: „Bet viņš deva viņam! Un viņš tad... bac un viss...” Ja sarunas biedrs uzdos precizējošus jautājumus, bērnam tas var izraisīt tikai neapmierinātību – precizējoši jautājumi un detaļas bērnam traucē (Ļubļinska, 1979).

Trešā gada beigās viņš jau ir apguvis situatīvo saistīto runu, līdz ar to var pastāstīt, ko redzējis vai uzzinājis, ko vēlas. Bērns jau ir spējīgs uztvert vienkāršas pasakas, stāstus, atbildēt uz jautājumiem par to saturu. Saistīti pārstāstīt priekšā lasīto pasaku vai stāstu vairums bērnu vēl nespēj.

Vidējā pirmsskolas vecumā (4 gadi) bērnu patstāvības līmenis ir pietiekams, lai piedalītos dažādās rotaļās, mākslinieciskajā darbībā. Modelējot reālas dzīves situācijas, bērns iemācās pārdzīvot, palīdzēt, just līdz citiem un atspoguļot, piemēram, zīmējumā iegūto radošās darbības pieredzi. Sniedzot iespēju patstāvīgi izvēlēties darbības veidus, neierobežojot bērna izvēli, rotaļas, atbildot uz jautājumiem, tiek nostiprināta viņa iniciatīva. Tā izpaužas dažādās bērna patstāvīgās mākslinieciskās darbības formās – ieceres, mērķa izvirzīšanā, darbības veidu, materiālu brīvā izvēlē, kā arī valodas attīstībā (Prindule, 1994).

4 gadu vecumā bērns jau lieto vārdus, kas apzīmē jēdzienus, ar katru no tiem saprotot kādu objektu, ko iepazīs savā apkārtnē. Šajā vecumā strauji palielinās aktīvais vārdu krājums. Četru gadu vecumā bērns jau ir apguvis 1500-2000 vārdus (Miltiņa, 2005: 39). Tas sniedz bērnam iespēju

pilnīgāk veidot izteikumus, precīzāk izklāstīt savas domas. Runa kļūst saistītāka, iegūst dialoga formu, vienlaicīgi parādās un attīstās sarežģītākas runas formas – paplašināti monoloģiski stāstījumi. Bērni spēj piedalīties kolektīvās sarunās, pārstāstīt pasakas un īsus stāstiņus, veidot stāstījumus pēc attēliem un citiem uzskates materiāliem. Jaunākajam pirmskolas vecumam raksturīgā paaugstinātā jutība pret dzimtās valodas dažādu pušu un elementu apguvi saglabājas un pilnveidojas. Piektā gada beigās bērns, sarunājoties ar apkārtējiem, spēj pareizi izrunāt visas dzimtās valodas skaņas, bagātinās viņa leksika un tās izmantošanas formas, mainās izteikumu morfoloģiskā uzbūve, jo arvien biežāk bērns runā sāk izmantot darbības vārdus, īpašības vārdus un apstākļa vārdus. Bērni iemācās piemeklēt vārdus ar pretēju nozīmi (antonīmus) un līdzīgu nozīmi (sinonīmus) (Коноваленко, Коноваленко, 2003).

Arvien plašāk bērni izmanto personas vietniekvārdus, prievārdus; parādās vispārinošie lietvārdi (trauki, apģērbs, mēbeles, augļi, dārzeņi u.t.t.), taču tos bērni izmanto ļoti reti. Straujās attīstības rezultātā bērnu runā parādās ne tikai vienkārši paplašināti, bet arī salikti teikumi (Акушанова, 2002).

4 – 5 gadu vecumā bērni ir apguvuši lietvārdu locīšanu, darbības vārdu laika formu lietošanu, pareizi veido vienkāršus paplašinātus teikumus, sāk veidot arī saliktus pakārtotus teikumus. Pakāpeniski bērni mācās saskaņot lietvārdus un īpašības vārdus dzimtē, skaitlī un locījumā, orientēties vārdu galotnēs; sāk aktīvi izmantot runā prievārdus. Šajā vecumā pieaug pareizu atbilžu skaits uz speciāliem jautājumiem. Vārdus “šis”, “tas”, “tur” bērni sāk izmantot jau otrajā dzīves gadā, taču pilnīga doto vārdu izpratne veidojas tikai tagad (Коноваленко, Коноваленко, 2003).

4 gadu vecumā valoda pati par sevi bērnam kļūst par analīzes priekšmetu, viņš tiecas to saprast, runāt par to, aktīvi uzdot jautājumus par valodu (vārdu nozīmi) pieaugušajiem. Četrus gadus veciem bērniem strauji pieaug interese par vārdu skanisko noformējumu. Tieši tādēļ šis vecums ir ļoti svarīgs, lai uzsāktu valodas elementu apguvi. Ieklausoties pieaugušā runā, bērns nereti pats cenšas noteikt līdzību vārdu skanējumā, pats izdomā vārdu pārus ar atskaņām (kasa – lasa, panna – vanna u.tml.). Šajā vecumā bērniem ļoti patīk ritmizēt savu runu. Spēlējoties ar vārdiem, daudzi bērni tos ritmizē, sacerot nelielas divrindes vai četrindes. Šāda interese par valodas ritmu veicina arī bērna uzmanības attīstību pret runas skanisko aspektu, kā arī attīsta fonemātisko dzirdi (Венгер, Мухина, 1988).

Tātad, vidējā pirmskolas vecumā bērniem novērojama strauja dzimtās valodas skaņu izrunas uzlabošanās, vairumam bērnu šajā vecumā noslēdzas skaņu apguves process. Runa kopuma kļūst

tīrāka, skaidrāka. Pieaug bērnu runas aktivitāte. Bērni sāk apgūt monoloģisko runu, tomēr no sintaktiskā un morfoloģiskā viedokļa tā ne vienmēr ir pilnīga, biežāk bērnu runai piemīt situatīvs raksturs. Ja bērniem tiek lūgts aprakstīt redzamo attēlu, tad bērni samērā precīzi var izpildīt uzdevumu, pamanot dažādas detaļas, tomēr neizdarot nekādus spriedumus, nemēģinot meklēt kontekstu (Lubļinska, 1979).

5 gadu vecumā dzimtās valodas apguves temps, kas raksturīgs 3 – 4 gadus veciem bērniem, palēninās. Bērnu runas aktivitāte pakāpeniski samazinās gandrīz 2 – 3 reizes. Psihologi to skaidro ar to, ka vecākajā pirmskolas vecumā veidojas jauna runas funkcija – intelektuālā, respektīvi, noris praktiskās darbības regulācija (runa tiek izmantota “savām vajadzībām”). Runa kļūst sarežģītāka gan gramatiskā ziņā, gan no leksikas izmantošanas viedokļa gandrīz divas reizes. Palielinās īso lūgumu un rīkojumu skaits (“*Atdod!*”, “*Noliec šeit?*” u.tml.).

Samērā augsts ir bērna *leksikas attīstības līmenis*. Notiek ne tikai kvantitatīvs vārdu krājuma pieaugums, bet arī tā kvalitatīva attīstība. Īpaši strauji palielinās lietvārdu, darbības vārdu skaits, nedaudz mazāk – īpašības un apstākļa vārdu izmantojums (Алексеева, Яшина, 1997). 5 – 6 gadu vecumā bērni ir ļoti zinātkāri. Viņi izrāda aktīvu interesi par apkārtējo runu. Šajā vecumā bērns var atkārtot, iegaumēt teikumu, kas sastāv no pieciem – sešiem vārdiem. Bērns sāk izmantot arī tēlainās izteiksmes līdzekļus (*mati kā no zelta, deguns kā gurķītis* u.tml.), viņš spēj saprast jaunā vārda nozīmi, kas izriet no konteksta vai konkrētas izteiktās frāzes. Bērnu interesē viss, viņš daudz jautā. Runa kļūst daudzveidīgāka, bagātīgāka satura ziņā. Aktīvais vārdu krājums, sasniedzot 6 gadu vecumu, ir ap 2500 - 3000 vārdu (Мухина, 1975).

Bērniem vecākajā pirmskolas vecumā attīstās paškontroles spēja. Bērns sāk kritiski izturēties pret savu izrunu, apzinās runas defektus, dažreiz pat atsakās atbildēt, ja būs jāizmanto vārds, kuru bērns nespēj izrunāt (Алексеева, Яшина, 1997).

Attīstoties spriestspējai, loģiskajai domāšanai, turpina veidoties saistītā runa – dialogos un monologos (situatīvā un kontekstuālā). Vecākā pirmskolas vecuma bērni aktīvi piedalās sarunā, samērā pilnīgi un precīzi atbild uz jautājumiem, var paši formulēt jautājumus, papildināt vai labot citu atbildes, iestarpināt savas replikas (Сохина, 1984).

Pilnveidojas arī monoloģiskā runa: bērni apgūst dažādus saistītās runas veidus (aprakstu, stāstījumu, daļēji vēstījumu), balstoties uz uzskatāmu materiālu vai iztiekot bez tā. Tomēr lielākai daļai vecākā pirmskolas vecuma bērnu nav vēl pietiekami attīstījusies spēja patstāvīgi izteikties. Bērniem rodas grūtības izvēlēties faktus savam stāstījumam, izklāstīt tos loģiskā secībā, strukturēt un

valodiski kvalitatīvi noformēt izteikumus. Bērni reti izmanto sarežģītus saliktus teikumus, nav vēl apguvuši prasmi izmantot intonāciju un citus neverbālos līdzekļus, lai izteiktu savu attieksmi, lai sadalītu runas plūsmu frāzēs u.tml. (Сохина, 1984).

Veidojot stāstus, bērniem vēl ir vajadzīgs paraugs – audzinātāja stāsts. Tāpat vēl nepilnīgi attīstījusies spēja stāstā atspoguļot savu emocionālo stāvokli, attieksmi pret aprakstāmo priekšmetu vai parādību (Сохина, 1984).

Pirmsskolas perioda noslēgumā būtiskas izmaiņas novērojamas visā psihiskajā un fiziskajā bērnu attīstībā. Tieši vecums pēc 6 gadiem ir laiks, kad bērni ir gatavi iesaistīties mācību procesā – pakāpeniski galvenais darbības veids – rotaļa – tiek aizvietots ar nākamo galveno darbības veidu – mācībām. Tas ir saistīts ar 6-7 gadus vecu bērnu kognitīvās attīstības īpatnībām.

Bērns mācās veidot uztveramo lietu kopsakarības – pazīt lietas un situācijas pēc to būtiskajām pazīmēm. Jo vecāks bērns, jo labāk spēj izdalīt iztveramā priekšmeta informatīvās pazīmes un abstrahēt tās no nebūtiskajām. Strauji pieaug vārdu krājums līdz 4000 vārdiem. Runa attīstās no egocentriskās uz dialogisko, kontekstuālo runu, kad bērns iemācās izprast cita cilvēka domas un runas loģiku. Attīstās arī iekšējā runa. Ar runas attīstību tiek saistīta arī rakstības apguve. 6 gadus veciem bērniem patīk daudz runāt, viņi skaidri formulē domu, teksta izklāstā ievēro loģisku secību: vispirms ir ievads, notikuma izklāsts, kam seko atrisinājums (iepriekšējos vecumos šie posmi nereti tiek jaukti). Arvien lielāku interesi bērni izrāda par vārda skanisko pusi – patīk sacerēt pantiņus ar atskaņām, spēlēties ar vārdiem, aktīvi nodarboties ar vārddarināšanu. Runā no vienkāršiem nepaplašinātiem un paplašinātiem teikumiem bērni pakāpeniski pāriet uz sarežģītākām gramatiskajām struktūrām, arvien vairāk izmantot saliktus pakārtotus teikumus, kas atspoguļo cēloņsakarības (*Ja nelīs lietus, tad es varēšu iet pastaigāties. Es nokritu, jo man paslīdēja kāja.*) (Markus, 2003).

Pirmsskolas vecuma beigās noteiktos audzināšanas apstākļos bērns ne tikai sāk izmantot runu, bet arī sāk apzināties tās uzbūvi, kam ir ļoti svarīga nozīme turpmākai runas gramatiskās uzbūves apguvei (Селивѣрстов, 2003). Tas ir būtisks posms bērnu runas attīstībā. Izklāsta situatīvais paņēmiens it kā tiek pārtraukts ar paskaidrojumu, kas orientēts uz sarunas biedru. Jautājumi, kas saistās ar stāsta saturu, šajā runas attīstības posmā izraisa vēlēšanos pēc iespējas detalizētāk un skaidrāk atbildēt. Līdz ar to veidojas runas intelektuālās funkcijas, kas izpaužas “iekšējā monologā”, kura laikā bērns it kā sarunājas pats ar sevi (Селивѣрстов, 2003).

Paplašinoties saziņas lokam un izziņas interesēm, bērns pakāpeniski apgūst kontekstuālo runu. Tas apliecina dzimtās valodas gramatisko formu apguves vadošo nozīmi (Коноваленко, Коноваленко, 2003). Kontekstuālo runu raksturo saistījums, kad izteikuma saturs atklājas pašā kontekstā. Par tā vienību kļūst nevis vārds, bet teikums. Kontekstuālās runas veidošanos nodrošina vārdu krājuma paplašināšanās un runas gramatiskās uzbūves apguve. Runa kļūst arvien loģiskāka (Коноваленко, Коноваленко, 2003).

Kā norādījis krievu pedagogs D.Elkoņins, svarīgs nosacījums saistītās runas veidošanai pirmsskolas vecuma bērniem ir valodas kā saziņas līdzekļa apguve (Эльконин, 1960). Bērnu sāk interesēt ne tikai konkrētā situācija tagadnē, bet arī pagātne un nākotne, darbības iemesli, iecere un mērķis. Uzskatāmi tas parādās bērnu jautājumos – *No kā rodas lietus? Kāpēc tas tā notika? Kādēļ tā jādara?* u.tml. Tādā veidā sāk attīstīties paskaidrojošā runa, kas ir sarežģītākā runas forma pirmsskolas periodā. Tā balstās uz domāšanas attīstību un pieprasa no bērna prasmi veidot un noteikt runā cēloņsakarības (Коноваленко, Коноваленко, 2003).

Vecākajā pirmsskolas periodā, ja runas attīstība noris bez aiztures, bērns ir pilnībā apguvis dzimtās valodas fonētiku (spēj izrunāt un saklausīt visas dzimtās valodas skaņas), ir izveidojies priekšstats par runas gramatiskajiem un sintaktiskajiem aspektiem – prot pareizi saskaņot vārdus dzimtē, skaitlī, locījumā, ir pamatzināšanas vārddarināšanā (jaunu vārdu darināšana ar piedēkļu un izskaņu palīdzību, salikteņu darināšana). Bērns prot regulēt runas tembru un tempu, izmantot atšķirīgas intonācijas atkarībā no teikuma ievirzes (stāstījuma, jautājuma, rosinājuma teikums). Ikdienas saziņā bērns plaši izmanto vienkāršus paplašinātus un saliktus teikumus. Šie priekšnoteikumi ļauj bērnam runu izmantot arvien daudzveidīgākās situācijās, tai skaitā arī, lai pastāstītu (vai atstāstītu) kādu notikumu, pasaku u.tml. (Markus, 2003). Bērns spēj ievērot izklāsta loģiku, turklāt 6-7 gadu vecumā bērns jau spēj veidot radošu stāstījumu bez parauga, piemēram, sacerēt pasakas, veidot sižetisku stāstījumu pēc atsevišķa attēla utt. (Селивѣрстов 2003).

Ja bērnam tiek dots uzdevums veidot stāstījumu pēc redzētā (dzirdētā), tad parasti bērns tiecas precīzi pastāstīt, uzsverot katru detaļu, kas nereti kļūst par traucēkli stāstījuma uztverei. Joprojām nereti ir grūtības noteikt galveno, uzsvērt tikai raksturīgākās detaļas – bērnam visi sīkumi šķiet vienādi nozīmīgi (Markus 2003).

Secinājumi

Runas attīstība sākas jau bērna otrajā dzīves gadā, tomēr monoloģiskās runas pamatveidus – atstāstījumu un stāstījumu – bērni spējīgi apgūt tikai vidējā un vecākajā pirmsskolas periodā.

Pirmsskolas periodā pakāpeniski notiek pāreja no situatīvās uz kontekstuālo runu. Runas attīstība ir cieši saistīta ar kognitīvo attīstību, vārdu krājuma paplašināšanos un uzkrāšanos. Jo sarežģītākas domāšanas operācijas bērnam ir pieejamas, jo pilnīgāk un izvērstāks kļūst stāstījums.

Svarīgākās atšķirības starp 4 un 6 gadus vecu bērnu runu saistītas ar runas kvalitatīvām izmaiņām. 6 gadus veci bērni atšķirībā no četrgadīgiem bērniem ir pilnībā apguvuši un prot pareizi lietot dzimtās valodas gramatiskās formas, izmanto runā pilnus, saprotamus un pareizi veidotus teikumus, kamēr četrgadīgo bērnu runā dominē situatīvi teikumi, kuru jēga galvenokārt saprotama tikai no konteksta.

Izmantotie avoti

Markus, D. (2003). *Bērna valoda: no pirmā kliezdiena līdz pasakai*. Rīga: Rasa ABC.

Miltiņa I. (2005) Skaņu izrunas traucējumi. R., Raka – 251 lpp.

Piažē Ž. (2002) Bērna intelektuālā attīstība. – R.: Pētergailis – 318 lpp.

Prindule L. (1994) Bērnu psihiskās attīstības vecumposmu psiholoģija. Liepāja: LPA – 54 lpp.

Rūķe – Draviņa V. (1992.) No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem. R., Zvaigzne - 286 lpp.

Алексеева М.М., Яшина В.И. (1997) Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников. – М.: Академия

Акушанова А. (2002) Речь и речевое общение. М., Мозаика

Выготский Л. С. (1982) Мышление и речь. Собр. Соч. в 6-ти томах, т.2 – Москва: Педагогика, 502 с.

Зимняя И.А. (1989) Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык

Коноваленко В.В., Коноваленко С.В. (2003) Формирование связной речи и развитие логического мышления у детей старшего дошкольного возраста. – М.: ГНОМ

Короткова Э.П. (1982) Обучение детей дошкольного возраста рассказыванию. – М.: Просвещение.

Ньюкомб Н. (2002) Развитие личности ребенка. Санкт-Петербург: Питер – 639с.

Лалаева Р. И. (1988) Нарушения устной речи и система их коррекции у умственно отсталых школьников. Ленинград, 72 с.

Мухина В.С. (1975) Психология дошкольника. - -М.: Просвещение.

Селивёрстов В. И. (2003) Речевые игры с детьми. Москва: Владос, – 343 с.

Сохина Ф.А. (1984.) Развитие речи детей дошкольного возраста – М.: Просвещение – 222 с